

Birger Thölix

Vår standardiserade debatt

Artikeln baserar sig på ett föredrag som författaren höll på publicistförbundets och språknämndens journalistseminarium i Vörå i mars. Birger Thölix är f.d. chefredaktör för Vasabladet.

Jag har deltagit i hundratals debatter. Strunt. Men så har vi debatten om de svenska ortnamnen i Finland.

Det finns ingenting som jagar upp människan som gårdagen. Med blossande kinder och ögon som tränger ut ur sina hålor är människan beredd att kasta sig in i vad som helst för att vinna slaget om gårdagen.

Professorer, som byggt upp sitt kulturella rykte på sin folklighet, visar sig plötsligt vara elitister. De förklarar att självutbildade odalmän är andligt snedvuxna och i största allmänhet idioter, som man i den allmänna renhållningens namn borde täppa till munnen på. Den största idioten är chefredaktören, som släpper fram dem i spalterna utan att förse dem med giftigheter.

Akta er alltså för ortnamn, för där hjälper inga förklaringar. Läser ni gamla tidningar ser ni att vi slagits om den riktiga tolkningen av ortnamn sedan 1897, när den svenske arkeologen Oscar Montelius kom till Finland och sade att allt ifrån stenålders dagar har det i Finland bott folk av samma stam som i Sverige.

Det borde han aldrig ha sagt. Det lät storsvenskt och möttes av mothugg.

Kasimir Leino kom samma år hem från en resa i Ungern och rapporterade om detta i Päivälehti. Då hade det sedan länge gått rutin i att resa till Ungern. Familjebandet mellan ungerskan, samiskan och finskan hade konstaterats redan på 1700-talet. Vasabladets föregångare Ilmarinen hade på 1840-talet rapporterat både om den ungerska riksdagen, nationaliteterna och folksångerna. Det var som det skulle vara. Sådana folkbilder hörde till för den som följde med sin tid.

Men Montelius, som pekade på att ett vattendrag förenat, bort med det.

På 1800-talet kallade folk varandra ogenerat för svinpäls och fähund. Nu tycker man att vi skulle ha blivit om inte klokare så dock hovsamare med åren. Det har vi inte. All elakhet som finns inom oss blossar upp när det gäller ortnamn. Journalister måste därför uppmanas akta sig för ortnamnsdebatter. De går som en röd tråd i årgång efter årgång av gamla tidningar och försonligheten är långt borta.

Kanske avspeglar detta en minoritetsposition. För en majoritet är det fritt fram att spekulera i vilka riktningar som helst. Det kan vara hugget som stucket att spekulera över vem som tågar vart längs vilka vattendrag. Men säg inte att finska kolonister på 1700-talet mötte rester av en svensk urbefolkning i Finland för då tar det hus i helsike. Det är märkvärdigt detta. Själv är jag så trött på ortnamn att jag funderar på att kalla dem ortenamn för att avleda intresset från sak till språkriktighet.

Som alla vet är det en plikt för varje finlandssvensk att omedelbart påpeka fel i syntax och grammatik hos en annan finlandssvensk. Det ger den riktiga känslan av överlägsenhet. Strunt i sakdebatten bara det ges en chans att säga att det på svenska inte heter "nu och då" utan "då och då". – Jag påpekar alltså finns jag till, som Descartes borde ha sagt.

När jag var ung i början på femtiotalet hette det att det fanns två saker man skulle akta sig att debattera inom journalistiken. Den ena var spriten. Den andra var religionen. Båda kan numera debatteras, men med ortnamnen är det en annan femma. Fast visst måste man känna förståelse för expertisen, som just förklarat bortfallet av ljud i ordslut och möts av ett tvärsäkert:

– Hör du, det där med apokope kan du sticka upp i ryggslutet.

Bondförstånd och auktoriteter

En debatt innebär att två eller flera diskuterar något de inte är eniga om. Det är bra om man är överens om att avgränsa ämnet. Det skadar inte heller om man vet något om det ämne som skall debatteras. Vet man det inte kan man vinkla det. Den vanligaste vinklingen är att säga att man visserligen råkar sakna teoretiska kunskaper, men att man sitter inne med praktiska erfarenheter.

Saknar man praktiska erfarenheter kan man försöka vara nyenkel. Man utgår då från att man själv representerar sunt förnuft, som andra debattörer saknar.

Tekniken är speciellt omhuldad på finskt håll. Där kan man slå vad om att någon alltid stiger fram och säger att så vitt han förstår med ett enkelt bondförstånd måste det ligga till just som han säger. Självklart är detta ett internationellt drag. Litteraturkritikern Stephen Potter visade på femtiotalet i några böcker om gamesmanship hur man utvecklar detta till ett mästerskap. Av alla briter är han den som står finlandssvenskarna närmast. En finlandssvensk är bildad fast han inte läst en bok på tjugo år. Det hindrar honom inte att tvärsäkert uttala sig om den moderna litteraturens förfall.

Hjälper inte heller detta kan man alltid hänvisa till någon auktoritet. Det spelar ingen roll om man missförstått auktoriteten. Han är antagligen ändå död och det är riskfritt att slå sin motståndare i skallen med lik.

Att försöka tänka själv är simpelt, att hänvisa till auktoriteter är stort i finländska debatter. Det ger dem dess speciella djup. Ju fler citat dess bättre.

Statistik – och dagen är räddad

En sak som man också kan bluffa med är statistik. För äldre journalister var det närmast självklart att man skulle undvika siffror, procentsatser, årtal och statistik. De trasslade bara till tankegången för läsaren, som ändå inte kunde hålla dem i minnet.

I dag anser man tvärtom. Kan man stoppa upp läsningen med litet siffror, helst från någon vetenskaplig undersökning eller någon statlig utredning, är dagen räddad. Det är möjligt att de saknar relevans för bevisföringen eller är malplacerade i sammanhanget. Men de ger ändå ett intryck av

pålitlighet. Man är påläst. Har man matematiken på sin sida kan man inte ha fel.

Det är mycket sällan någon kommer på idén att se efter om kända matematiska fakta överhuvudtaget har något i sammanhanget att göra. I radion fick en medelålders kvinna frågan varför hon joggar. Hon inledde svaret med att säga: – Enligt en vetenskaplig undersökning, utförd vid Tammerfors universitet, visar det sig – och så följde en snabb uppräknig av procentsatser och statistiska data.

Detta är högst förtjusande. Man joggar inte för att må bra utan av vetenskapliga skäl. Har ni fått nobelpriset i fysik kan ni säga att ni tänker bäst när ni diskar. Har ni inte fått det skall ni hålla er till vetenskapliga undersökningar. Då står man på säker grund.

Men på säker grund till vaddå? Gårdagens journalister undvek statistik inte bara för att den stoppar upp läsningen och för att den inte var så lätt tillgänglig som i dag, utan också för att de var individcentrerade. De ställde människan i centrum, människan eller egentligen människovärdet.

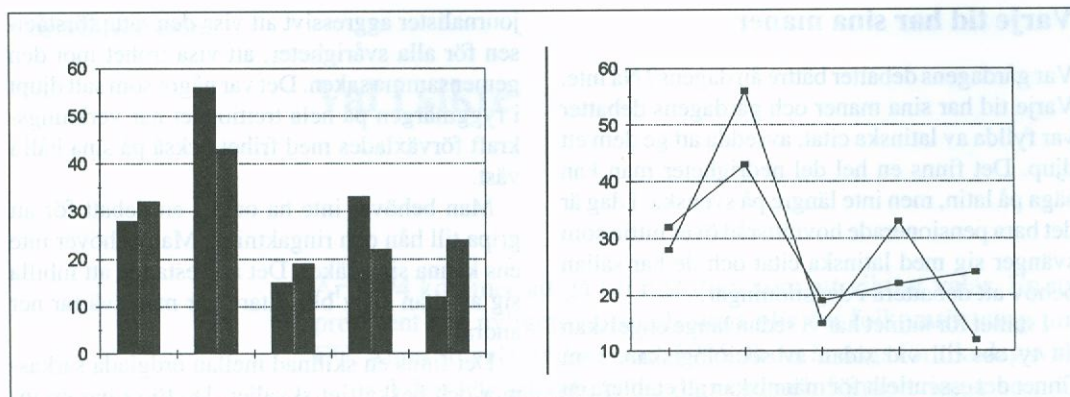
I dag skall allting relateras till ett samhällsintresse.

Samhällsintresse är ett annat ord för samhällsekonomi. Orsaken till att vi inte skall slita ner naturen snabbare än den förmår förnya sig är att vi, för att citera de gamla grekerna, har ärvt jorden av våra barnbarn.

Alla säger sig i dag vara överens om att vi skall skydda naturen. I dag är alla politiska partier gröna på ett annat sätt än de var för tjugo år sedan. Man kan knappt öppna en tidning eller en tidskrift utan att det i någon artikel pläderas för gröna värden. Ordet naturskydd har en annan betydelse än tidigare. Det har inte bara en annan valör, det har en annan innebörd.

Men ord som naturskydd har också en annan funktion. När andelsbankens tidskrift på ett omslag tutar ut att utrikeshandelsministern är rädd om naturen, ligger det inget anmärkningsvärt i det. Det är vad man väntar sig att en minister skall vara. Läser man artikeln inne i tidskriften ser man emellertid att han argumenterar utifrån samhällsökonomi. Att anpassa Finland till internationella normer för miljö och naturskydd är bra därför att det skapar nya arbetsplatser.

Ett enkelt bondförstånd – där kom det – säger att en effektiv miljövård på kort sikt står i motsättning till en blind ekonomisk tillväxt. Utgångspunkten för debatten har varit att miljön måste

skyddas också till priset av en minskad ekonomisk tillväxt.

Ministern försöker komma förbi ett besvärligt fördelningsproblem genom att upphäva motsatserna. Det är ett i politik och samhällsdebatt ofta använt trick. Det finns plötsligt ingen motsats. Det som är bra för miljön är bra för sysselsättningen, alltså i den ekonomiska tillväxten.

Antagligen kan detta grafiskt bevisas och illustreras. Vänta bara till nästa valkampanj.

Datagrafik och objektivitet

I dagspressen har journalister alltid vetat att det för valresultat och budgetar behövs staplar och tabeller. När dagspressen upptäckte datagrafikens möjligheter utgick man emellertid från att nu hade något revolutionerande skett.

Det hade det förstås. Med grafik kan man visa på trender och få nyckeltal att stanna i minnet. Man kan snabbt popularisera resultat från val, från forskningen och från det offentliga utredningsmaskineriet.

Grafiken kom in i dagspressen som en följd av datorernas utveckling. I dag består många forskningsrapporter för det mesta av grafik. Svårigheten för en journalist ligger i att avgöra vilken grafisk illustration som är mest relevant för resonemanget, vilken av tiotals kurvor han skall välja.

Den som har suttit i ett företags styrelse vet att medlemmarna valt sina favoriter. De klänger sig fast vid dem som dibarnet vid modersbröset.

Quick ratio för en så länge han lever, netto-

resultatsprocentens utveckling för en annan, omställningens förändring för en tredje.

Med massor av grafik blir det svårt att se var tyngdpunkten ligger. Allt förefaller lika viktigt i argumentationen. Det är möjligt att en bild säger mer än tusen ord och att företagsanalys är en form av ingenjörskonst. Men när journalisten gör sitt språk grafikberoende blir det opersonligt och sterilt. Man kan försvara det med att språket också blir objektivt. Men förväxlar man inte då ett standardiserat språk och objektivitet?

Objektivitet tycks journalistiskt kunna definieras på bara ett sätt, nämligen att utan sidoblickar ge en begriplig redogörelse för vad saken ger vid handen. När nya fakta tillkommer får man rapportera om dem i den aldrig avslutade följetong en dagstidning utgör.

Journalistiskt blir grafiken ett problem därför att om språket förfaller till en utredningsbabyloniska svär det mot journalistens främsta uppgift: att presentera fakta på ett begripligt språk.

I den journalistiska debatten hör det numera till rutinen att säga att skvaller inte kan ersätta nyheter, att sensationsjournalistiken vänder ryggen åt samhällets verkliga tillstånd och att vi är på väg mot en idiotkultur. Den nya ljud- och bildkultur som växt fram tar avstånd från tidningarnas textmängder. Kort är vackert och enklare skrivet är lättare läst.

Motargumentet är att allt ändå beror på hur man skriver och vad man har att säga. Det skrivna ordet har sin överlägsenhet i att det kan användas för abstrakta resonemang. Det finns en dragning mot ett grafiskt språk och en pseudovetenskaplighet som fransar att journalistik inte bara är att utgå från vad andra sagt utan att också sätta in det i ett begripligt sammanhang.

Varje tid har sina maner

Var gårdagens debatter bättre än dagens? Nå inte. Varje tid har sina maner och gårdagens debatter var fyllda av latinska citat, avsedda att ge dem ett djup. Det finns en hel del nedrigheter man kan säga på latin, men inte längre på svenska. I dag är det bara pensionerade hovrättsråd över nittio som svänger sig med latinska citat och de har sällan behov att debattera i dagstidningar.

I stället för latinet har vi sedan länge engelskan att ty oss till vid sidan av sociologiskan, som finner det essentiellt för människan att etablera en semantisk kontakt i stället för att utbyta åsikter. Att blanda in lite engelska i språket är i dag lika obligatoriskt som latinet var i går. Utan att gå lika långt som franska staten, som förbjudit engelska lånord i officiellt tryck, kan man tycka att en journalist skall ta ansvar för språkets liv på ett annat sätt än genom att bita sig fast vid sina favorituttryck på engelska, av vilka vi alla har ett tjug eller flera.

Marxismen med sina säregna ordvridningar är ute. Den gav sig ut för att vetenskapligt blottlägga förutsättningarna för övergången från en samhällsform till en annan och fick betala priset när fiaskot blev ett faktum. Den gav uppslag till många debatter där man vred på ordet. Gör kriget människan till världens offer eller världen till människans offer?

Pravdas regler om hur nyheter skall maskinerar förklaras vara ute. Tidningen gav formeln för ledaren i sju punkter:

Namnge det som skall diskuteras, citera den som har makten, beröm de städer eller republiker som gör väl ifrån sig, börja en mening med *Emellertid* eller *Samtidigt* och namnge orter som släpar efter, påminn om eftersläpningens konsekvenser, uppmana eftersläparna att kavla upp ärmarna och påminn om partiets ledande roll.

Det är lätt att säga att detta är ute, men det är ett omdöme reklammakarna inte stämmer in i. Hitills har det funnits bindor som är behagliga att bära, men som inte haft en tillräckligt stor sugförmåga. Det har också funnits bindor med stor sugförmåga, men de har inte varit behagliga att bära. Emellertid har det nu etc. hela den löftesrika litanian ut.

Tekniken är – det behöver knappast sägas – allmänt förekommande i politiken. I dagens Centraleuropa, gårdagens Östeuropa, uppmanas

journalister aggressivt att visa den rätta förståelsen för alla svårigheter, att visa trohet mot den gemensamma saken. Det var något som satt djupt i ryggmärgen på hela trettioalet när verkningskraft förväxlades med frihet också på sina håll i väst.

Man behöver inte ha orätt i en debatt för att gripa till hån och ringaktning. Man behöver inte ens känna sig osäker. Det är frestande att inbilla sig att man själv blir vitare när man svärta ner andra.

Det finns en skillnad mellan ordglada sarkasmer och beskäftigt skvaller. De förra har en inbyggd självironi, något de armbågsvassa inte anser sig ha råd med.

Statiskt samhälle och standardiserat språk

Hos oss anses det fortfarande vara en positiv egenskap att inte byta åsikt trots att den som står stilla rör sig bakåt när allt annat rör sig framåt. På mindre än tjugo år förvandlas en framstegsman till en baksträvare utan att behöva ändra åsikt en enda gång.

Alla vet det, men det är inte belevat att låtsas om det. Vi talar om behovet av förändringar. Forskare och konsulter livnär sig på att göra det. Men ändå har vi det statiska samhället som ideal.

En del av journalisternas tid går åt till att bekräfta läsarens världsbild på ett standardiserat språk. Världsbild skall inte alltid förväxlas med fördomar fast man kan plocka poäng på att göra det. Det standardiserade språket – ett för sporten, ett för utland, ett tredje för de politiska kommentarerna, ett fjärde för kulturen osv. – skall inte nervärderas. Det är funktionellt och fyller, om inte annat, ett tomrum i väntan på kriser när något väsentligare borde sägas också på ett annat sätt genom större och svartare rubriker. Också ett standardiserat språk kan leva och engagera. Det är högst användbart, det visar erfarenheterna.

När man väl har lärt sig det kan man fundera på att den journalistiska kulturen också kräver ett nytänkande för att vitaliseras. Är det ens sant att kort är vackert eller är detta bara en reaktion på den till lärdom förklädda pratsjuka enfald, som vi alla då och då gör oss skyldiga till?